

Golub Xénia

Szerbek Budán és az Egyetemi Nyomda – Adalékok egy hajdani közösség könyvkultúrájához

A ma már csak tárgyi emlékeiben megragadható budai – tabáni – szerb közösség 2018-ban a Budapesti Történeti Múzeum kiállításának köszönhetően került a hazai művészet- és művelődéstörténeti kutatások homlokterébe.¹ A budai szerb ortodox székesegyház 1949–1950 telén történt lerombolásával nemcsak a Budai Szerb Ortodox Egyházmegye főtemploma, hanem a köré szerveződő és Rácváros nevét adó, a 18. században és a 19. század első felében virágzó szerb közösség is megszűnt.² Tagjai leginkább a szintén a 17. századtól létező és különálló pesti (majd budapesti) egyházközségbe olvadtak. A lebontott budai szerb templom megmaradt tárgyanyagán túl a tabáni szerbség emlékezetét őrzik – közvetve vagy közvetlenül – a budai Egyetemi Nyomda cirill betűs, szerb kiadványai is. Mivel a nyomda cirill tevékenysége 1796 és 1850 között volt a leginkább meghatározó a magyarországi, illetve az egyetemes szerbség története szempontjából éppen ez az a korszak, amelyből a budai szerbekre vonatkozóan is értékes adatokat nyerhetünk termékeiből, illetve az azokra vonatkozó levéltári forrásokból.³ Ezek

¹ A kiállításnak a tabáni szerbek 19. század eleji műveltségét és kulturális kapcsolatrendszerét bemutató tematikus egysége igyekezett felvillantani a budai Egyetemi Nyomdában folyó cirill betűs könyvnyomtatás jelentőségét a szerb művelődés történetében. Jelen dolgozat alkalmat adott arra, hogy a témát bővebben kifejtssem, és a *Szerb székesegyház a Tabánban – Az eltűnt Rácváros emlékezete* című kiállításkatalógusban közölt tanulmányomat kiegészítsem (GOLUB Xénia, *Vitkovics János, a tabáni székesegyház papja és a szerb műveltség Budán a 19. század első felében = Szerb székesegyház a Tabánban, Az eltűnt Rácváros emlékezete*, szerk. Csáki Tamás, Golub Xénia, Bp., Budapesti Történeti Múzeum, Matica Srpska Képtára, Szerb Egyházi Múzeum, 2019, 272–303). Ezúttal nem foglalkozom a rácvárosi szerb közösségnek az Országos Széchényi Könyvtárba került dokumentumaival.

² A budai szerb közösség történetét érintő legújabb kutatásokat (Molnár Antal, Vukovits Koszta, Simon Katalin, Vera Filipović, Aleksandar Rafailović) – a korábbi szakirodalom hivatkozásával – a fenti kiállításkatalógus közli. A korábbi munkákból kiemelhetjük Поповић, Душан Ј., *Срби у Будиму од 1690. до 1740.*, Београд, Српска књижевна задруга, 1952; ВУЛЈИСИЋС Sztoján, *Szerbek Pest-Budán*, Bp., Városháza, 1997 (A Mi Budapestünk).

³ Mivel Király Péter kiterjedt levéltári kutatásokat végzett az Egyetemi Nyomda nemzeti levéltárunkba került iratanyagában, ezúttal törekedtem olyan forrásokból válogatni, amelyek a szentendrei Szerb Ortodox Egyházmegyei Levéltárban (a továbbiakban SZOEL) találhatóak, és Király adatait kiegészítik (KIRÁLY Péter, *A kelet-közép-európai helyesírások és irodalmi nyelvek alakulása, A budai Egyetemi Nyomda kiadványainak tanulságai, 1777–1848*, szerk. Udvari István, Nyiregy-

DOI 10.17167/mksz.2023.1.67-91

alapján érdemesnek tűnt megvizsgálni, hogy a tabáni szerbek – beleértve a Budán huzamosabb ideig tartózkodó szerb értelmiségieket – miként vettek részt a budai Várban működő nyomda munkájában, milyen nyomtatványok megjelenését támogatták előfizetőként, és milyen nyomtatványokat rendeltek meg saját céljaikra. Ezekből nemcsak könyvkultúrájukra, műveltségi orientációjukra, hanem társadalmi szerepvállalásukra, gazdasági erejükre, identitás- és nemzettudatuk alakulására nézve is vonhatunk le bizonyos következtetéseket.⁴A Mária Terézia királynő által Budára, majd Pestre költöztetett egyetem nyomdája 1795-ben Bécsben Stefan Novakovičtól vásárolta meg a Joseph Kurzböck „illír” nyomdájából származó cirill felszerelést és Novakovič „vlach, illír és egyéb keleti nyelvű” (tehát alapvetően román és szerb) könyvek nyomtatására vonatkozó császári privilégiumát.⁵ Az év végén meg is kezdődhetett a budai Egyetemi Nyomdában a magyarországi szerbek, ruszinok és románok számára a cirill betűs liturgikus könyvek nyomtatása, amit egyházaik és a központi hatalom – revizorok és cenzorok által – szigorú felügyelet alatt tartottak.⁶ A helytartótanács a szerb egyház fejét, a karlócai metropolitát bízta meg, hogy az „illír” és a „görög–vlach” egyházi irodalmat tartalmi és nyelvi szempontból ellenőrizze, illetve hogy minta gyanánt liturgikus könyveket hozasson orosz földről, s felügyelje azok kijavítását (alapvetően a russzicizmusoktól való „megtisztítását”) az Egyetemi Nyomdában történő újrasedésük és kinyomtatásuk előtt.⁷ Ilyen orosz egyházi könyveket küldött Stefan Stratimirovič (1757–1836) karlócai érseknek Atanasije Stojkovič (1773–1832), a szerb felvilágosodás sokoldalú alakja harkovi egyetemi rektorsága idején.⁸ Stojkovič karrierje Pest-Budán kezdődött: 1801 és 1803 között itt írta és az Egyetemi Nyomdában nyomtatta ki Dositej Obradovič rábeszélésére háromkötetes *Fizikáját*, amely a fizikatudomány kezdeteit jelöli ki a szerbeknél, illetve *Aristid i Natalija*

háza, Nyíregyházi Főiskola Ukrán és Ruszin Filológiai Tanszék, 2003). Az Egyetemi Nyomdának a szerb művelődéstörténetben betöltött szerepével foglalkozó bőséges szakirodalomból ld. még *Typographia Universitatis Hungaricae Budaë, 1777–1848*, publ. Péter Király, Bp., Akadémiai, 1983; ĆURČIĆ, Lazar, *A pesti egyetem nyomdája és a szerb könyvnyomtatás = Szomszédság és közösség, Délszláv–magyar irodalmi kapcsolatok*, szerk. Vujicsics Sztoján, Bp., Akadémiai, 1972, 158–161; ГАВРИЛОВИЋ, Никола, *Историја ћирилских штампарија у Хабзбуршкој монархији у XVIII веку*, Нови Сад, Институт за изучавање историје Војводине, 1974, 208–211.

⁴ A pest-budai szerb kulturális életéről szóló, magyar nyelvű szakirodalomból a teljesség igénye nélkül: RÓTH István, *Pest-Buda – az egyetemes szerbség kultúrközpontja = Tanulmányok Budapest múltjából*, 22(1988), 225–238; *Из историје српско-мађарских културних веза*, гл. уред. Божидар Ковачек, Радомир Ластић, Нови Сад, Матица српска, 2003.

⁵ A Kurzböck-nyomda cirill felszerelésének utóéletéről ld. ГАВРИЛОВИЋ, i. m. 202–211. A magyar nyelvű irodalomból: IVÁNYI Béla, GÁRDONYI Albert: *A Királyi Magyar Egyetemi Nyomda története 1577–1927*, Bp., Egyetemi Nyomda, [1927], 105–144; ĆURČIĆ 1972, i. m. 158–161; KIRÁLY 2003, i. m. 222–223, 246–247.

⁶ A könyvrevízió és a cenzúra egyetemi nyomdai gyakorlatáról ld. KIRÁLY 2003, i. m. 61, 320.

⁷ IVÁNYI, GÁRDONYI [1927], i. m. 136; KIRÁLY 2003, i. m. 315, 320, 322, 325.

⁸ KIRÁLY 2003, i. m. 320.

című művét, amelyet az első újkori szerb regényként tartanak számon.⁹ Stojković írta az első orosz nyelvű könyvet a meteorokról, de sokoldalúságát mutatja, hogy az Újszövetség fordításával is foglalkozott, illetve egy levélírási kézikönyvet is publikált *Serbskij sekretar* (Szerb titkár) címmel Budán.¹⁰ Azon magyarországi szerbek közé tartozott, akik az elsők között ajándékoztak könyvet Széchényi Ferenc bibliotékájának.¹¹ Az Egyetemi Nyomda által kibocsátott „szlavenoszerb illír könyvek” első jegyzéke már 1796-ban megjelent, és két év múlva újabb önálló katalógus követte.¹² (I. ábra)

Ebben közölték Stefan Novaković privilégiumának szláv nyelvű fordítását, valamint a könyveket terjesztő bizományosok névsorát is.¹³ A harmadik hasonló, csak szerb és román könyveket tartalmazó katalógus 1807–1808-ban látott napvilágot.¹⁴ 1813-ban egy egyleveles, tiztételes, szerb és latin nyelvű árazott könyvjegyzék segítette az Egyetemi Nyomda egyházi használatra szánt, szláv, cirill termékeinek terjesztését (*Cyrillicis litteris impressorum, ad Typographiam Regiae Universitatis ... prostantium, ... venui expositorum*). Ezt 1813. április 6-i dátummal a nyomda meg is küldte a budai szerb püspökségnek, ahonnan Dionisije Popović püspök (1791–1828) május 1-jén körbe is küldette az egyházmegye minden parókiájára könyvvásárlási igényük felmérése céljából.¹⁵ Ez évben a parókiáknak azon könyvek felől is nyilatkozniuk kellett, amelyekre még szükségük lenne az istentiszteletekhez. Erre vonatkozóan a budai püspök azt írta Stefan Stratimirović karlócai érseknek 1813. november 30-án, hogy Sághy Ferenc nyomdaigazgatótól tudta meg, hogy uralkodói szándék van mihamarabbi kinyomtatásukra.¹⁶ A nyomda ügyeiben a másik információforrása – az alábbiakban még szóba kerülő – Pet-

⁹ Стојковић, Атанасије, *Аванасија Стојковића свободнихъ художествъ и филозофији доктора и Јенскаго естествоиспытателнаго содружества члена дѣйствителнаго Фунѣка, простымъ языкомъ списана за родъ славенно-сербскій*, 1–3. часть, Въ Будимѣ, писмены Кралевскаго університета, 1801–1803; Стојковић, Атанасије, Аристидъ и Наталиа отъ А. Стојковића, 1. частица, Въ Будимѣ, писмены Кралевскаго університета, 1801.

¹⁰ Стојковић, Атанасије, *Сербскій секретаръ или Руководство како сочинявати различнѣиша писма, квіте, облигаціе, контракте, тестаменте, реверсе, конте и пр. сочинень отъ Аванасија Стојковића*, Въ Будимѣ, печатано писмены Кралев. університета, 1802.

¹¹ BERLÁSZ Jenő, *Az Országos Széchényi Könyvtár története, 1802–1867*, Bp., OSZK, 1981, 118–120.

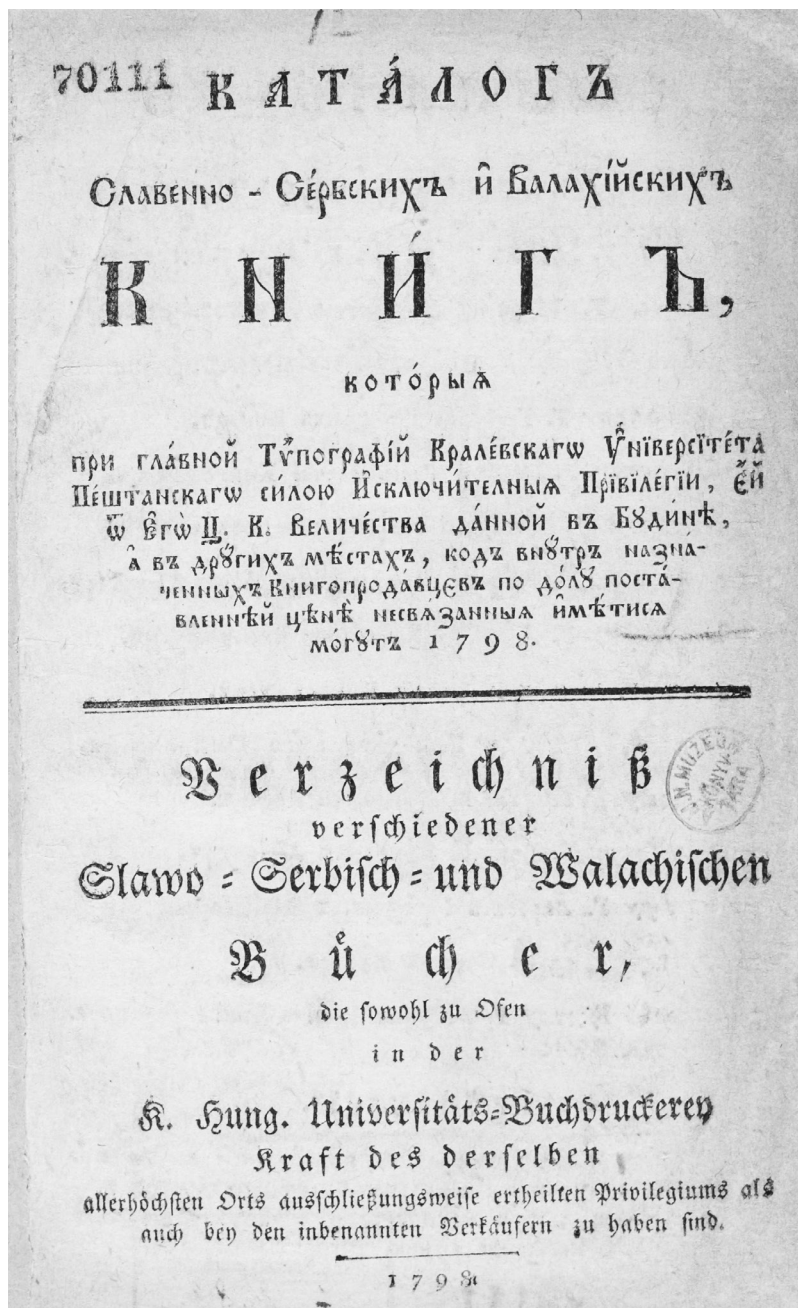
¹² *Каталогъ славенно-сербскихъ и валахійскихъ книгъ, которыя при главной Типографіи Кралевскаго Університета Пеиштанскаго... имѣтисл могутъ 1798*, Въ Будинѣ, [Egyetemi Nyomda], 1798.

¹³ KIRÁLY 2003, i. m. 224. Vö. IVÁNYI, GÁRDONYI [1927], i. m. 112. E katalógusokban nem szerepelnek azok a könyvek, amelyeket az írók saját, esetleg mecénásaik költségén nyomtattak ki. A katalógusokról és a nyomda első öt évének könyvterméséről bővebben ČURČIĆ 1972, i. m. 162–164.

¹⁴ *Каталогъ славеносербскихъ книгъ, ижедивеніемъ Типографіи Кралевскаго Въжесте Оуниверситета Венгерскаго напечатаныхъ и при тойже Типографіи... .. продаваемыхъ*, Въ Будинѣ Градѣ, писмены Кралев. всеучил. венгерскаго, 1807–1808.

¹⁵ SZOEL, Konzisztórium iratok, 1813, 63. sz.

¹⁶ SZOEL, Konzisztórium iratok, 1813, 168. sz.

1. ábra. A Pesti Királyi Egyetem Fő Nyomdájában beszerezhető szlavenoszerb és vlach könyvek katalógusa, Buda, [Egyetemi Nyomda], 1798 (OSZK Törzsgyűjtemény, 70.111)

rovics György cenzor volt, aki egyben a tabáni szerb egyházközségnek is oszlopos tagja volt. A budai szerb egyházközség a püspökség következő év májusában kelt összesítése szerint tizenkét mineában (ménea), egy oktoihben (oktoéchosz), egy evangéliumos könyvben és két „nagy trebnikben” (euchologion) határozta meg liturgikus könyvigényét.¹⁷

Noha a budai cirill sajtót kezdetben éppen az egyházi könyvek nyomtatására állították fel, a 19. század első évtizedeiben egyre nagyobb – s a liturgikus könyveket messze meghaladó – számban kerültek ki alóla a világi irodalom különböző műfajai is. A szerb (pontosabban szerb-szláv, szlavenoszerb és szerb) nyelvre átültetett kézikönyvek a felvilágosult abszolútizmus elveinek megfelelően jó alattvalókat és hasznos polgárokat igyekeztek nevelni a szerb gyerekekből is. Tematikájuk meglehetősen szerteágazó volt: a gyermeknevelésről, az alattvalók kötelezettségeiről, a dohánytermesztésről, a selyemhernyó- és méhtenyésztésről, de a pestismegelőzésről is szóltak.¹⁸ Ezekhez járultak később az első szerb regények, drámák, tudományos művek, periodikumok, amelyek már nemcsak a nyomda, hanem magánszemélyek, illetve a Pesten megalakult szerb tudós és irodalmi társaság, a Matica srpska költségén is napvilágot láthattak. Köztudomású, hogy a budai Egyetemi Nyomda kiadványai végül a 19. századi szerb irodalom teljes keresztmetszetét átfogták mind a szépirodalmi műfajok, mind pedig a barokktól a nemzeti romantikáig ívelő stílusfejlődés tekintetében. 1850-ig mintegy hétszáz szerb cím jelent meg Budán, így a nyomda meghatározó szerepet játszott nemcsak a nemzeti irodalom, hanem a szerb irodalmi nyelv és a mai szerb helyesírás kialakulásában is.¹⁹ A nyomdát nemcsak várbeli elhelyezkedése, hanem legendás vezetője is kötötte a Rácvároshoz és lakóihoz. Sággy Ferenc (1767–1839), aki 1804-től három és fél évtizeden át volt a nyomda gondnoka (curator), azaz igazgatója, 1810-től több tabáni ingatlan, így a Szarvas-ház tulajdonosaként is tevékeny részt vállalt nemcsak mikrokörnyezete, hanem a kor magyar kulturális életében is.²⁰ Ismert szerb bérlői (Sima Ignjatović, Jovan Pačić) révén a Szarvas-ház egyúttal a szerb művelődés és irodalom történetébe is bekerült.²¹ Az Egyetemi Nyomda mindennapjaiban folyamatosan jelen voltak a szerb nemzetiségekhez tartozó munkatársak, hiszen a cirill nyomtatványok előállításához és megjelentetéséhez „illír”

¹⁷ SZOEL, Konzisztórium iratok, 1814, 32. sz.

¹⁸ Erről bővebben KÖPECZI Béla, *A budai Egyetemi Nyomda szerepe a közép- és kelet-európai népek közművelődésében a XVIII. század végén és a XIX. század elején* = *Helikon Világirodalmi Figyelő*, 4(1977), 403–408.

¹⁹ A szerb irodalom alakulásáról a felvilágosodástól a reformkorig magyar nyelven: MILOSEVITS Péter, *A szerb irodalom története*, Bp., Nemzeti Tankönyvkiadó, 1998, 55–103.

²⁰ Alakjáról újabban: SZENTESI Edit, *A tabáni Szarvas-ház = Szerb székesegyház a Tabánban, Az eltűnt Rácváros emlékezete*, szerk. Csáki Tamás, Golub Xénia, Bp., Budapesti Történeti Múzeum, Matica Srpska Képtára, Szerb Egyházi Múzeum, 2019, 251–271, 260–262.

²¹ Erről korábban Szentesi Edit is írt bővebben: SZENTESI Edit, *A tabáni Szarvas-ház = Tanulmányok Budapest múltjából*, 34(2008), 33–82, 62–64. Újabban, a korábbi szerb nyelvű szakirodalom hivatkozásával: GOLUB 2019, i. m. 300–302.

cenzorra és revizorra, valamint az egyházi szláv, illetve szerb nyelvben jártas szedőkre, a sajtóhibák kiszűrését végző korrektorokra is szükség volt.

Az Egyetemi Nyomda cirill sajtója körül – éppen a kisszámú, megfelelő nyelvtudással bíró munkaerő miatt – a nyomdai munkakörök nem váltak el olyan élesen egymástól, mint az a hazai könyvnyomtatás terén megszokott volt.²² Ezért volt lehetséges, hogy a szerb cenzor egyszersmind revizor is volt, tehát nemcsak a kéziratok kinyomtatás előtti tárgyi, politikai és morális szempontú elbírálását, hanem a kész könyvek ellenőrzését, sőt a külföldről behozott könyvek felülvizsgálatát is végezte.²³ A cenzor ugyanakkor egyben korrektori feladatokat is elláthatott. A cenzúrázást és a korrektúrát akkor kellett a nyomdai korrektoroknak és cenzoroknak végezniük, ha a kiadvány a nyomda költségén jelent meg, különben a feladat a szerzőkre hárult.²⁴ Az ortodox egyházi kiadványokat a cenzúrahivatal és a helytartótanács kettős ellenőrzése után, kinyomtatás előtt a karlócai szerb érsek-metropolitának és püspökeinek kellett bemutatni. Azok a hibákat javították, amiről tájékoztatniuk kellett az Egyetemi Nyomdát.²⁵ Petrovics György (Georgije Petrović, 1759?–1827) budai szerb ügyvéd 1797 és 1827 között látta el az Egyetemi Nyomdában a görög, szerb és román könyvek cenzori tisztét.²⁶ Állás pályázata elbírálásában ezt írták róla: „Georgius Petrovics, qui linguam Illyricam eruditam, vulgo ecclesiasticam, Croaticam, Bohemicam, Russicam, Slavicam, Graecam litteralem, Hungaricam, Germanicam, Latinam, Valachicam, Gallicam et Rascenicam profitetur, qui philosophica, poetica et juridica studia absolvit [...]”.²⁷ Petrovics még bécsi joghallgató korában adaptálta a szerb közönség számára Szaller György (?–1807) magyar nyelvű tanát, amelyet Stefan Novakovičnál nyomtatott ki 1795-ben.²⁸ Cenzor-revizori működéséről több adatunk is van. 1803-ban húsz olyan könyv felülvizsgálatát végezte el Dionisije Popović püspök megbízásából, amelyet egy rendelet betiltott.²⁹ 1805-ben fizetésemelési kérelmet nyújtott be Sáhgy Ferenchez azzal az indokkal, hogy a nyelvtudása miatt másoknál több munkát végez. A nyomdaigazgató helyben hagyta a kérvényt.³⁰ 1806 októberében a tabáni szerb egyházközségtől „a közösség különböző ügyeiben” való eljárásért 80 forint díjazásban részesült, amelynek nyugtáját „Georgij Petrovič revizor”-ként írta alá.³¹ 1808-ban a helytartótanács négy, az Egyetemi Nyomdában nyomott „illír” könyv betiltása ügyében intézkedett, amelyet korábban Petrovics engedélyezett. A hatóság azt nehezményez-

²² Köszönöm V. Ecsedy Juditnak, hogy az Egyetemi Nyomda cirill cenzúrázási gyakorlatával kapcsolatos értesüléseit megosztotta velem.

²³ KIRÁLY 2003, i. m. 57–59.

²⁴ *Uo.*, 59.

²⁵ *Uo.*, 60.

²⁶ IVÁNYI, GÁRDONYI [1927], i. m. 198; KIRÁLY 2003, i. m. 59–60, 326.

²⁷ KIRÁLY 2003, i. m. 315.

²⁸ SZALLER György, *Венгерская грамматика г. Георгия Саллера... изяснена г. Георгиемъ Петровичемъ...*, [Wien], тупомъ... Стефана Новаковича, 1795.

²⁹ KIRÁLY 2003, i. m. 316–317.

³⁰ *Uo.*, 317.

³¹ SZOEL, Budai iratok, 1806. okt. 22.

te a kiadványokban, hogy „a szerbek felkeléséről, illetve panaszairól” szólnak.³² A vád nyilvánvaló volt az 1804-től tartó, Karagyorgye-féle szerb szabadságharcot megéneklő *Pjesnj o vozmušteniji v Serbiji* (Ének a szerbiai felkelésről) 1806-os kiadásával szemben.³³ A betiltás érintette azonban az 1808. esztendőre készült – egyébként második, Budán nyomtatott – szerb kalendáriumot is, amelynek egy példányát cruda formájában őrzi az OSZK Plakát- és Kisnyomtatványtára.³⁴ A naptár híres emberek születésnapjait közlő fejezetében a „császárok” között első helyen I. Ferenc osztrák császár és magyar király, másodikként I. Sándor orosz cár, harmadikként Napóleon, a negyedik helyen pedig III. Szelim oszmán szultán szerepel. A betiltott könyvek között volt Nikola Stamatović *Slavenoserbskomu rodu* (A szlavenoszerb nemzethez) című, anonim műve, egy hazafias költemény is, amely az osztrák és az orosz udvart, valamint a legnagyobb szerb kortársakat – Jovan Rajić történetírót, Stefan Stratimirović érseket és egy sor magyarországi szerb történelmi személyt – egyszerre dicsőített, s a szerb–magyar egyetértést hirdette. Az 1798-as, első kiadásával még nem volt baja a cenzúrának.³⁵

A hivatalos szervek félelmei nem voltak alaptalanok, hiszen a török ellen felázadó szerb testvérek sorsa valóban élénken foglalkoztatta a magyar közvéleményt is. Mi sem tanúsítja ezt jobban, mint hogy vezérük, Karagyorgye – „Fekete György” – Balog István vándorszínész-író tollából *Cserni György* (illetve hosszabb címén: *Czerni Gyúró vagy Belgrád megvétele a törököktől*) címmel korábban ihletett művet a magyar és a szerb drámairodalomban. Óriási sikere ellenére, amely nagy részben a színészek, köztük a 19 éves Széppataki Róza szerbül énekelt dalbetéteinek volt köszönhető, a darab bemutatását 1812 őszén csak két előadás erejéig engedélyezte a cenzúra.³⁶ A bajai születésű Joakim Vujić (Vuits Joakim, 1772–

³² KIRÁLY 2003, i. m. 62.

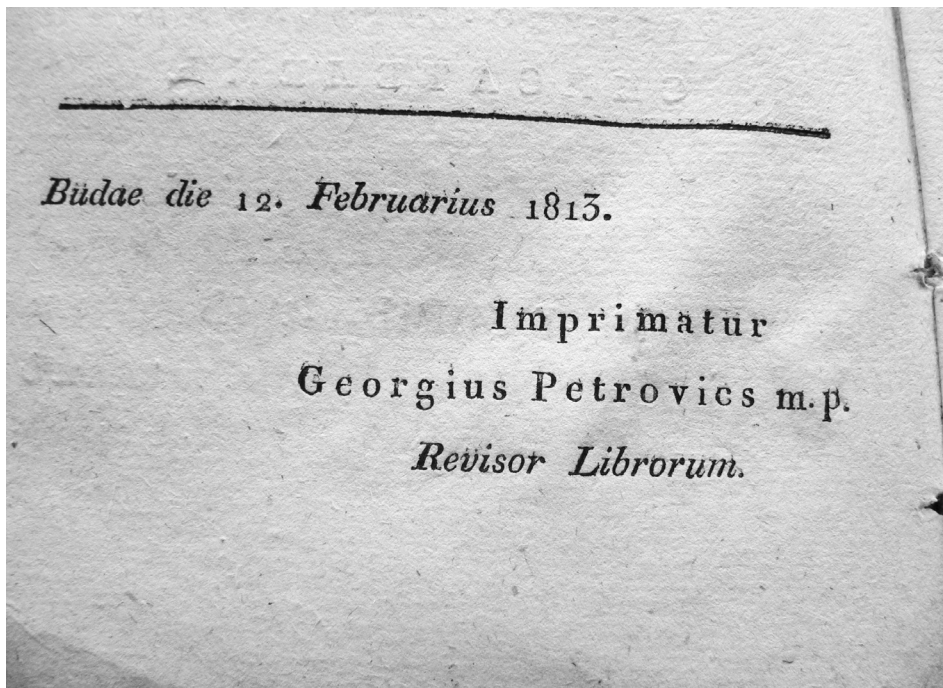
³³ КОВАЧЕВИЋ, Гаврило, *Пјеснь о возмущеніи въ Сербіи приключившемся и о изображеніи дѣль Сербіановъ въ дѣйствіи произведенныхъ. Исторически поведена и оу стихове сложена Гавриломъ Ковачевичъ, Книговлазцемъ, оу Земуну 1804. л., иждивеніемъ же г. Марка Лазаревича ... напечатана*, Въ Будимѣ, писмены Кралевскаго Всеучилища Венгерскаго, 1806. KIRÁLY 2003, i. m. 62, 318–319.

³⁴ *Календарь на лѣто 1808., за свакога Серблина, кои любитъ родъ свой, отъ народолюбца, Г. Михальвича*, Въ Будимѣ градѣ, писмены Кралев. університета, [1807].

³⁵ СТАМАТОВИЋ, Никола, *Славеносербскому роду и обществу отъ народолюбца со усердіемъ посвящено. Въ Будинѣ градѣ, печатано писмены Славено-сербскія печати Кралевскаго всеучилища пеиштанскаго, 1806.* A negyedik betiltott könyv Josef Valentin Eybel (1741–1805) *Was ist der Papst?* című röpiratának szerb fordítása volt, amely *Čto jest papa?* (Mi a pápa?) címen először 1784-ben Bécsben, a Kurzböck-nyomdában, majd 1800-ban Budán jelent meg. Az 1808-ban betiltott művekért a kamara kártalanította az Egyetemi Nyomdát és a könyvkereskedőket (KIRÁLY 2003, i. m. 62).

³⁶ A darab történetéről, magyar és szerb fogadtatásáról szóló gazdag irodalomból: WALDAPFEL József, *Balog István egykorú Karagyorgye-dramája és a szerb színészet kezdete, Klny. az Egyetemes Filológiai Közöny 56. (1932) és 58. (1934) évfolyamából*, Bp., Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1934; BOR Kálmán, *A szerb színjátszás kezdetei és Pest-Buda = Szomszédság és közösség, Délszláv-magyar irodalmi kapcsolatok*, szerk. Vujicsics Sztoján, Bp., Akadémiai, 1972, 167–202.

1847), aki a szentendrei latin iskola tanáraként diákjaiból verbuvált színjászó körével megvetette a szerb színjátszás alapjait, megpróbálkozott ugyan Balog darabjának szerb nyelven való kiadásával is, de ezt éppen Petrovics György cenzor hiúsította meg 1813-ban azzal az indokkal, hogy „a szerb forrongások miatt ilyen aktuális dolgokat nem szabad kinyomtatni”, illetve színpadon bemutatni.³⁷ Petrovics „revisor librorum” minőségében egyébként Vujić egy másik művét ugyanebben az évben nyomtatásra alkalmasnak ítélte, ahogy azt a végül 1823-ban megjelent könyv imprimatúrájában olvashatjuk.³⁸ (2. ábra)

2. ábra. Petrovics György cenzor imprimatúrája egy, 1823-ban az Egyetemi Nyomdában megjelent szerb nyomtatványban (OSZK Törzsgyűjtemény, 828.398)

³⁷ WALDAPFEL 1934, i. m. 11–15; BOR 1972, i. m. 172–182; KIRÁLY 2003, i. m. 62. Vujić azonban, bár Pestről kiszorult, Szegeden mégis színre tudta vinni szerb nyelvű Karagyorgye-előadását 1815. augusztus 17-én. Erről WALDAPFEL 1934, i. m. 17; КОВАЧЕК, Божидар, *Драма Јоакима Вујића о Карађорђу и њен мађарски изворник = Историјски значај српске револуције 1804. год. Зборник радова са научног скупа одржаног од 3. до 5. јуна 1980, поводом обележавања 175. годишњице првог српског устанка*, уред. Васа ЧУБРИЛОВИЋ, Београд, 1983, 807–812; RÓTH István, *A magyar népszíntű a szerb színpadon*, Вр., Akadémiai, 1988 (Modern Filológiai Füzetek, 33), 18. Vujić végül csak 1843-ban Újvidéken, Jovan Kaulicij sajtóján tudta kinyomtatni a Karagyorgye-dráma fordítását.

³⁸ *Новозобртънено и благоустроенное училище добродѣтели, содержащее пятнадесять прятныхъ повѣстей съ правоучительными ихъ поученіями и примѣчанмы, во употребленіе,*

1810-ben – Stratimirović érsek minden küzdelme ellenére – I. Ferenc állami felügyelet alá vonta a szerb egyházközségek mellett működő felekezeti iskolákat, s kinevezte a budai születésű Uroš Nestorovićot (1765–1825) a magyarországi szerb iskolák főfelügyelőjévé. Nestorović cenzúrázta az orosz földről behozott iskolai könyveket is, mielőtt azokat az Egyetemi Nyomdában újraszedték és nyomtatták.³⁹ A szerb iskolarendszer általa kidolgozott, új szervezeti felépítésében hat tankerület lett, közülük a budai igazgatójának Petrovics cenzort tettek meg.⁴⁰ Az „államosított” felekezeti iskolák fenntartását Nestorović az ún. iskolai alapokra bízta, amelyeket a hívek adományaiból (a templomokban körbevitt „harmadik perselyből”) kellett fenntartania minden egyházközségnek. Az iskolai alap intézménye olyan sikeresnek bizonyult, hogy 1815-ben Nestorović kezdeményezésére az udvar az ő vezetésével Budán létrehozta az „ortodox nemzeti iskolák küldöttségét”, amely az iskolai alap közös vagyona felett rendelkezett. Ennek több más világi között Petrovics György cenzor, tankerületi igazgató és Vitkovics János (Jovan Vitković, 1785–1849) budai parókus is tagja lett.⁴¹

1815-ig az Egyetemi Nyomda cirill betűs könyveinek árusításával a nyomda többi könyvét is terjesztő bizományosok foglalkoztak. A budai iskolai alap igyekezett megszerezni az Egyetemi Nyomdától a cirill betűs könyvek terjesztési jogát is, de csak rövid ideig, 1815 és 1819 között kapott rá lehetőséget, mert ezután a nyomda visszaállította a régi, bevált bizományos rendszert.⁴² Vitkovics János budai szerb pap 1827-ben nyerte el, s 1843-ig töltötte be az Egyetemi Nyomda szerb és görög cenzori tisztét, miközben tabáni parókusi teendőit is ellátta.⁴³ A forrásokból látszik, hogy már 1813 körül megvolt a karlócai érsekben a szándék, hogy egyházi személyt tudjon a nyomda szerb cenzori posztján. Ezzel a saját munkáját igyekezett megkönnyíteni a szerb ortodox egyházi könyvek tartalmi ellenőrzése terén. A budai püspökkel folytatott levelezéséből derül ki, hogy az érsek ekkortájt valójában Dionisije püspöktől és a pest-budai szerb papoktól várt javaslatokat a könyvek „javítása” terén.⁴⁴ A budai főpap hamarosan javasolta is Jovan Vitković budai és Jovan Teodorović pesti parókust a nyomdai állásra az érseknek. Levelében azzal érvelt, hogy a papok alkalmazása segíthetné, hogy az

увеселение и пользу Славено Сербскія юности, у две части изданное Иоакимомъ Вучичемъ славено-сербскимъ писателемъ, Въ Будимѣ градѣ, писмены Крал. всеучилишта пештанскогъ, 1823.

³⁹ KIRÁLY 2003, i. m. 61.

⁴⁰ Јачов, Марко, *Оснивање Депутације православнох националних школа у Будиму 1815. године = Сентандрејски зборник, 1*, Београд, Српска академија наука и уметности, Сентандрејски одбор, 1987, 153–168, 157. Petrovics cenzor tehát Király Péter feltételezésével szemben azonos volt a budai tanfelügyelővel (KIRÁLY 2003, i. m. 319).

⁴¹ Nestorović működésének s a szerb iskolaügy szekularizálási folyamatának további lépése a szentendrei szerb tanítóképző felállítása volt 1812-ben (Јачов 1987, i. m. 160).

⁴² IVÁNYI, GÁRDONYI [1927], i. m. 138.

⁴³ Vitkovics János alakját, a tabáni, illetve a magyarországi szerbség történetében betöltött szerepét a BTM kiállítás-katalógusában mutattam be részletesebben: GOLUB 2019, i. m.

⁴⁴ SZOEL, Konzisztórium iratok, 1813. nov. 6. (Stratimirović érsek levele Dionisije püspökhöz); 1813. nov. 30. (a püspök válaszelevele).

1809-ben elhunyt budai lelkész, Petar Vitković esperes által megkezdett vállalkozás, „az *Evangéliumok* és az *Apostolok cselekedeteinek szerb fordítása*” megjelenhessen az Egyetemi Nyomdában.⁴⁵ Bár nem került hivatalosan állásba a nyomdánál, a két pap ezután is aktívan részt vett az itt publikálandó cirill könyvek előkészítésében. A püspök 1821. szeptember 29-én arról számolt be a helytartótanácsnak, hogy egy bizottság végzi az Egyetemi Nyomda új szerb kiadványainak összeállítását és az újryomandó szövegek javítását, amelynek tagjai Jovan Teodorović pesti konzisztóriumú ülnök és Jovan Vitković budai parókus.⁴⁶ Vitkovicsnak hivatalosan csak 1827-ben sikerült Petrovics György nyomdokaiba lépni, ettől kezdve viszont tizenöt éven keresztül cenzorként járulhatott hozzá ahhoz a kulturális misszióhoz, amelyet az Egyetemi Nyomda a magyarországi cirill betűs könyvnyomtatás terén, illetve a 19. századi szerbség életében betöltött. Olyan korszakalkotó művek kerülhettek engedélyével a nyilvánosság elé, mint Vuk Stefanović Karadžićnak (1787–1864) (3. ábra), a szerb irodalmi nyelv radikális megújítójának Miloš Obrenović fejedelemről szóló könyve, vagy a Karadžić által szerkesztett, *Danica* című évkönyv 1829-es évfolyama, amelyek igazi áttörést hoztak az új szerb helyesírás tekintetében.⁴⁷

Vitkovics cenzúrázta a később a Tabánban megtelepedett, sokoldalú költő-huszárkapitány, Pacsics János (Jovan Pačić, 1771–1849) *A szláv népek személyneveinek szótára* című gyűjteményét is, amelynek társszerzője Jan Kollár pesti evangélikus lelkész-tudós, a szláv kölcsönösség hirdetője volt.⁴⁸ Az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában nemrég került elő a Jankovich Miklós által a Pesti Magyar Színház megnyitására tervezett *Corona Polyglotta (Linguarum Hungaria indigenarum) Thaliae Pest 1837* című emlékkönyv kéziratai közül Pacsicsnak egy szerb nyelvű köszöntőverse is, amelyen Vitkovics revizori szignója olvasható. (4. ábra)

Vitkovics János volt az, aki a bécsi cenzúra döntése nyomán Budán sem engedte megjelentetni Joakim Vujić önéletírását 1829-ben, ezért az végül Károlyvá-

⁴⁵ SZOEL, Konzisztóriumú iratok, 1813. szept. 13.

⁴⁶ KIRÁLY 2003, i. m. 325.

⁴⁷ КАРАЏИЋ, Вук Стефановић, Милош Обреновић, кнџазь Сербїи, или Грађа за српску историју нашега времена. Написао Вук Стеф. Караџић..., У Будиму, у Штампарији краљ. универс. Пештанскога, 1828; Даница, забавник за годину 1829, издао Вук Стеф. Караџић... 4. година, У Будиму, у Штампарији краљ. универс. пештанскога, [1828]. KIRÁLY 2003, i. m. 249. Igaz, Karadžić 1832-ben például már nehezményezte Vitkovics esperes cenzori szigorát, ezért inkább Bécsbe, az örmény nyomdába küldte nyomtatásra Luka Milovanov verstanti munkáját (КАРАЏИЋ, Вук Стефановић, Вукова преписка. Књ. 6. Београд, Државна штампарија Краљевине Србије, 1912, 411).

⁴⁸ PAČIĆ, Jovan, *Gmenoslow čili Slownjk osobných gmen rozličných kmenů a nárecj národu slawenského, sebrany od Jana Pačiče, rozmnoženy, saustaweny latinským pjsmet a poznamenánjmi opratřený od Jana Kollára*, wydaný Jozefem Milowukem, W Budjne, 1828. Szerb párhuzamos címe: *Имесловъ или Рѣчникъ личны имена разны народа славенски, скупіо Іоаннь Пачичъ, умножіо, с' латинскомъ ортографіомъ изразіо, и примѣчанія додао Іоаннь Колларъ, издао Јосифъ Миловукъ*, У Будиму, словима Кр. всеучил. пештанског, 1828.

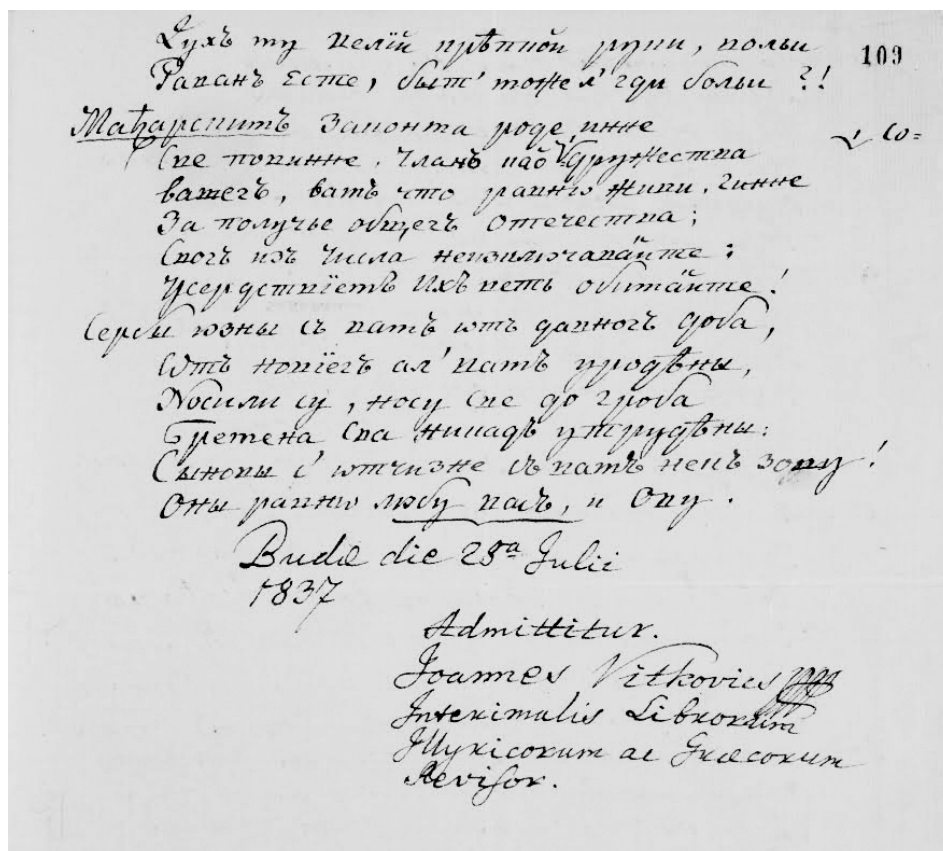

3. ábra. Vuk Stefanović Karadžić, Miloš Obrenović, Szjerbia fejedelme, amely Vitkovics János cenzori engedélyével jelent meg Budán az Egyetemi Nyomdában (OSZK Törzsgyűjtemény, 286.980)

rosban látott napvilágot 1833-ban.⁴⁹ Pedig Vujić budai tartózkodása kapcsán nemcsak a tűzvész után megújuló „alsóvárosi”, azaz tabáni szerb templomról számolt be lelkesen, dicsérve az új ikonosztáz mestere, Arsenije Teodorović festő művészi kvalitásait, hanem a Vár intézményei között „a pesti Egyetem királyi nyomdáját, azaz tipográfiáját” is fontosnak tartotta megemlíteni.⁵⁰ Munkája során Vitkovics később Vuk Karadžićtyal is konfliktusba került, pedig testvére, az ismert kétnyelvű költő, Kazinczy Ferenc pesti táborának kulcsfigurája valaha jó barát-

⁴⁹ WALDAPFEL 1934, i. m. 16.

⁵⁰ Вулић, Јоаким, *Јоакима Вучића славно-сербскога писателя Живоописаніе и чрезвичайна нѣгова приключенія, во кратицѣ собственномъ рукою нѣговомъ списана у общежителному монастыру Бездину, во Богохранимой Спархїи темишварској, У Карлштадту, писмены книгопечатателя Јоанна Претнера, 1833, 12–13.*

4. ábra. Vitkovics János revizori ellenjegyzése a Corona Polyglotta számára írt egyik szerb óda kéziratán (OSZK Kézirattár, Quart. Hung. 4100, fol. 109)

ságban volt a szerb irodalmi nyelv és helyesírás reformerével. A tabáni pap-cenzor 1836. július 4-én engedélyezte az Egyetemi Nyomdában a *Pesme Kraljevića Marka...* című szerb népdalgyűjtemény nyomtatását Konstantin Kaulicij kiadásában.⁵¹ Karadžić azonban plagizálással vádolta Kaulicijt, amit végül a cenzori kollégium 1841. november 16-án kelt határozatában elutasított.⁵² Vitkovics János cenzori karrierjét végül az törte derékba, hogy korábbi pártfogoltja, Teodor Pavlović (1804–1854) a tudtával nyomtatta *Serbske narodne novine* című újságját a pesti szerb alapítvány, a Tökölyanum épületében titkon felállított sajtón, kijátszva

⁵¹ *Песме Кралѣвића Марка, совокуплѣне изъ различити юначки песнарица, изданіемъ Константина Каулиціе, Книгопродавца Ново-Садскогѣ, У Будиму, писмены Крал. всеучилища пештанскогѣ, 1836.*

⁵² KIRÁLY 2003, i. m. 327.

a magánsajtó tartását tiltó törvényt.⁵³ Pavlović Beimel Józsefnek fizetett havi húsz forintot, hogy az ő neve alatt jelentesse meg a titkos sajtón nyomtatott dolgokat.⁵⁴ Miután Pavlović újságját betiltották, Vitkovicsot is elbocsátották cenzori állásából.⁵⁵ Pavlovićnak ennek ellenére sikerült beírnia magát a Matica srpska és évkönyve, a *Letopis* (kezdetben *Serbske letopisi*, majd *Serbskij letopis*, *Novij serbskij letopis*) történetébe.

A cenzorok-revizorok mellett a nyomdai szakszemélyzetben is szükség volt szerb nyelvismerettel rendelkezőkre. Egy, már korábban feltárt szerb forrás 1813-ban a szedők hiányára panaszkodik: a szerb ifjúság akkoriban nem találta vonzóknak ezt a szakmát.⁵⁶ Máshonnan van adatunk ugyanebből az évből a nyomda akkori szerb szedőjére: „Georgije Mihajlović”, aki válási kérelmet nyújtott be a budai püspökhöz, foglalkozását úgy tüntette fel, hogy „betűszedő a Királyi Egyetemi Nyomdánál”.⁵⁷ Mihajlović, ismertebb nevén Georgije Mihaljević (?–1835 u.) 1803 és 1813 között, úgy tűnik, állásban volt a nyomdánál. Az Egyetemi Nyomda szerb kiadványaiból tudjuk meg, hogy írással, fordítással, sőt könyvek terjesztésével is foglalkozott. 1803-ban Budán megjelentetett, *Aždaja sedmoglava...* (Hétfejű sárkány...) című fordításának címlapján a pesti egyetem nyomdájának „collectoraként” tünteti fel magát, s hozzáteszi, hogy a könyvet nála lehet beszerezni.⁵⁸ Nem utolsósorban ő volt az első, Budán megjelent szerb kalendáriumok, köztük

⁵³ ИВИЋ, Алекса, *Историја Матице српске од оснивања у Пеути (1826.) до пресељења у Нови Сад (1864.) = Матица српска, 1826–1926*, Нови Сад, Матица српска, 1927, 22.

⁵⁴ KIRÁLY 2003, i. m. 329.

⁵⁵ E helyen azokról az Egyetemi Nyomdában tevékenykedő szerb cenzorokról írok részletesen, akik egyúttal a budai szerb közösség meghatározó alakjai is voltak. Rajtuk kívül többen is foglalkoztak szerb könyvek cenzúrázásával a 19. század első felében. A szerb kultúrtörténet szempontjából közülük Pavel Nedoklanski és Jovan Subotić nevét érdemes még kiemelni. Nedoklanski (Nedoklánszky Pál) 1831-ben és 1837-ben bizonyosan cenzorkodott. 1827-ben egy szerb könyvre Pesten (*Kasija carica*), egyre pedig Budán (*Cvet nevinosti*), Vasilije Subotić könyvkötőnél fizetett elő, később azonban inkább a pestiek között hozzák mint prenumeránst. Az 1830–1840-es években az ortodox tanügy irányításában vállalt különböző tisztségeket. 1842-ben lett a Matica srpska tiszteletbeli tagja (*Letopis Mатице српске*, 119[1876], 320). Jovan Subotić (Szubotics János, 1817–1886) szerb költő, jogász, politikus, a Matica elnöke és évkönyvének szerkesztője az 1840-es években szintén cenzorkodott az Egyetemi Nyomdában.

⁵⁶ IVÁNYI, GÁRDONYI [1927], i. m. 137.

⁵⁷ „Писмен собиратель” (SZOEL, Konzisztórium iratok, 1813, 108. sz.).

⁵⁸ DOŠEN, Vid, *Аждаа седмоглава, сирѣчь Сѡписанїе седми грѣховъ смертнихъ, стїхотворныхъ художествомъ устроеное и съ далматинскаго языка на славно-сербскїи пречищено тицанїемъ Георгїа Міхалѣвича при Крал. тѣпографїи Унїверситет. пеит. коллектора, у коего и продаютса*, Въ Будимѣ градѣ, печатано при Славено-сербской и прочихъ восточныхъ языковѣ, Крал. унїверситета тѣпографїи, 1803. Szinnyei József életrajzi lexikonja nyomán „Mihalevics György” mint korrektor került be a köztudatba, pedig ő szedő (collector) volt (SZINNYEI József, *Magyar írók élete és munkái*, 8, Bp., Hornyánszky, 1902, 1242).

a betiltott 1808. évi összeállítója is, aki egyébként már 1805-ben is közreadta az Egyetemi Nyomdában egy, a szerb felkelésért lelkesedő művét.⁵⁹

A budai születésű Uroš Andreić/Andrejević (1797–1847 u.), aki a Matica srpska alapítása körül is jelen volt, korrektorként dolgozott az Egyetemi Nyomdában. Így említi 1826-ban Dositej Obradović *Hristoitia* című könyvének előfizetői jegyzéke.⁶⁰ A könyvre Ján Kollár és Vitkovics Mihály mellett Vuk Karadžić is előfizetett, mégpedig a pesti prenumeránsok között, míg a budaiak sorában megtaláljuk Vitkovics János és Uroš Nestorović nevét is. Andreić amellelt, hogy a Matica kiadványainak korrektúráját végezte, kiadói tevékenységet is folytatott: 1826-ban Kaerling János Tóbiás (1780–1845) litografálta számára Miloš Obrenović fejedelem portréját Pavel Đurković rajza nyomán.⁶¹ A *Serbske letopisi* 1826. évi 3. részének megjelentetésére Josif Milovuk pesti könyvkereskedővel, kiadóval gyűjtött előfizetőket.⁶² 1827-ben „Uroš Andreevič korrektor által küldetett” Budáról és Pestről is számos előfizetés a *Cvet nevinosti ili Dobrivoj i Aleksandra* (Az ártatlanság virága, avagy Dobrivoj és Alexandra) című kötetre.⁶³ 1830-ban Andreić, „az Egyetemi Nyomda keleti korrektora” Pesten előfizetett Ján Kollár *Rozprawy o gmenách, počátkách i starožitnostech národu slawského a geho kmenů* (Tanulmányok a cseh népnek és törzseinek neveiről, kezdeteiről és őskoráról) című művére is, amellyel illusztris nemzetközi, „össz-szláv” prenumeránsárdában találta magát.⁶⁴ A cseh, szlovák, lengyel, német előfizetők mellett a magyarországiak sorában „Ján Vitkovič” budai parókus neve is szerepelt.

A 19. század elején a szerb könyvek, folyóiratok és kalendáriumok kiadásában és terjesztésében kulcsszerep jutott az előfizetés (prenumeráció) gyakorlatának. A szerzők és kiadók törekedtek a szerb könyvújdonságokat – köztük például a Szerb Matica a *Serbske letopisi* számait is – a négy nagy pesti vásár (március 19., június 8., augusztus 29., november 15.) egyikére megjelentetni. A szerbiai előfi-

⁵⁹ Mihaljević kalendáriumairól bővebben МАТИЦКИ, Миодраг, *Календари Георгија Михаљевића = Студије и грађа за историју књижевности*, 2, уред. Марта ФРАЈНД, Београд, Институт за књижевност и уметност, 1986, 155–178. A felkelésről szóló mű: МИХАЉЕВИЋ, Георгије, *Пљснь храбымь Сербіаномь*, Въ Будимѣ, печатана при Кралевскомъ університетѣ, 1805.

⁶⁰ ОБРАДОВИЋ, Доситеј, *Христоиѿѿа сирѣчь Благи обычаи и Вѣрнаѣъ отъ алфавита, списана Досіѿеємь Обрадовићемь*, издана иждивеніємь Јосифа Миловука и Гавриїла Бозитовца..., Въ Будинѣ, печатано писмены Кралевскаго оуниверситета пештанскаго, 1826.

⁶¹ *Класицизам код Срба, 3, Сликарство и графика*. Уред. Душан Петровић и др. Београд, Просвета, 1966 (Народни музеј, Београд, Посебна издања, 3), 32.

⁶² Ugyanerre a számrа Budán – a későbbiekben még tárgyalandó Vasilije Subotić könyvkötő mellett – a Tabánban született Gavriло Bozítovac (1798–1856) is gyűjtött előfizetéseket. Ő már pesti kereskedőként lett a Matica srpska egyik alapítója. Bozítovac a *Hristoitia* 1826-os egyetemi nyomdai kiadására, amelyre Josif Milovukkal vállalkozott, szintén gyűjtött Budán támogatókat.

⁶³ МИХАЉОВИЋ, Евстатије, *Цветъ невиности или Добривој и Александра, сочинѣнь Евстаѿиємь Міхайловичемь*, У Будиму, писмены Кр. всеучилища пештанскогъ, 1827.

⁶⁴ KOLLÁR, Ján, *Rozprawy o gmenách, počátkách i starožitnostech národu slawského a geho kmenů*, w Budjně, w Král. Universické Tiskárně, 1830.

zetők gyakran az idesereglő balkáni kereskedőket bízták meg az előfizetések, illetve az általuk megrendelt könyvek oda- és visszajuttatásával.

Christoph Martin Wieland *Sympathien* című, Teodor Pavlović fordításában 1829-ben Budán napvilágot látott művének OSZK-beli példányát az előzéklapján olvasható, szerb nyelvű, kézírásos bejegyzése szerint Jovan Golub a megjelenés évében, ónaptár szerint augusztus 27-én („829. év augusztus 27-én a miénk szerint”), azaz a Gergely-naptár szerint szeptember 9-én vette át „barátjától, Stefan Branovački ügyvédtől”, aki a könyv végén található jegyzék alapján a zentai előfizetések gyűjtője volt. A bejegyzés dátumából feltételezhetjük, hogy a könyv a nyár végi, Keresztelő János fővétele ünnepén, azaz augusztus 29-én kezdődő pesti vásárra jelenhetett meg, s így jutott el kilenc nap múlva megrendelőjéhez. A marginálisból az is kiderül, hogy a zentai curialis nemes Stefan nevű fia számára fizette elő a könyvet egy forintért, akiről a prenumeránsi jegyzékből azt is megtudjuk, hogy diák volt.⁶⁵ A Golub család egyébként a zentai szerbség történetébe is beírta magát: Georgije nevű felmenője 1751-ben határőrkapitányi szolgálatért nyert nemesi rangot, s lett ugyanebben az évben a zentai szerb templom fő donátora. 1855-ben a templom udvarában emelt családi síremlékük könyvünk vásárlójának, Jovannak és possessorának, Stefannak is emléket állít.⁶⁶ Stevan Branovački (1804–1880) pozsonyi jogi tanulmányai után 1828-ban lett Zentán ügyvéd, s a bejegyzés tanúsága szerint pályája elején foglalkozott előfizetők gyűjtésével az Egyetemi Nyomda kiadványai számára. Branovački később jelentős politikusi-kultúrpolitikus karriert futott be: a magyar országgyűlésben és a szerb egyházi-nemzeti kongresszusokon is több ízben volt küldött, Újvidék polgármestere (1869–1872), a Szerb Nemzeti Színház egyik alapítója, majd élete végén (1872–1880) a Matica srpska elnöke is volt.⁶⁷ A könyv budai előfizetői között találjuk melleleg Stefan Stanković püspököt (1829–1834), Jovan Vitković parókust, illetve ez utóbbi közeli barátai és hívei közül Jovan Berić és Georgije Stanković tabáni polgárokat is, valamint Petar Asi-Markovićot (Asi-Markovics Péter, 1770?–1844), Bihar vármegye táblabíráját is. Georgije Stanković budai tanácsnok a Tabán híres szerb szülöttének, Kornelijje Stankovićnak (1831–1865) volt az édesapja, akiben a zenetörténet az első képzett, hivatásos szerb zeneszerzőt tiszteli.

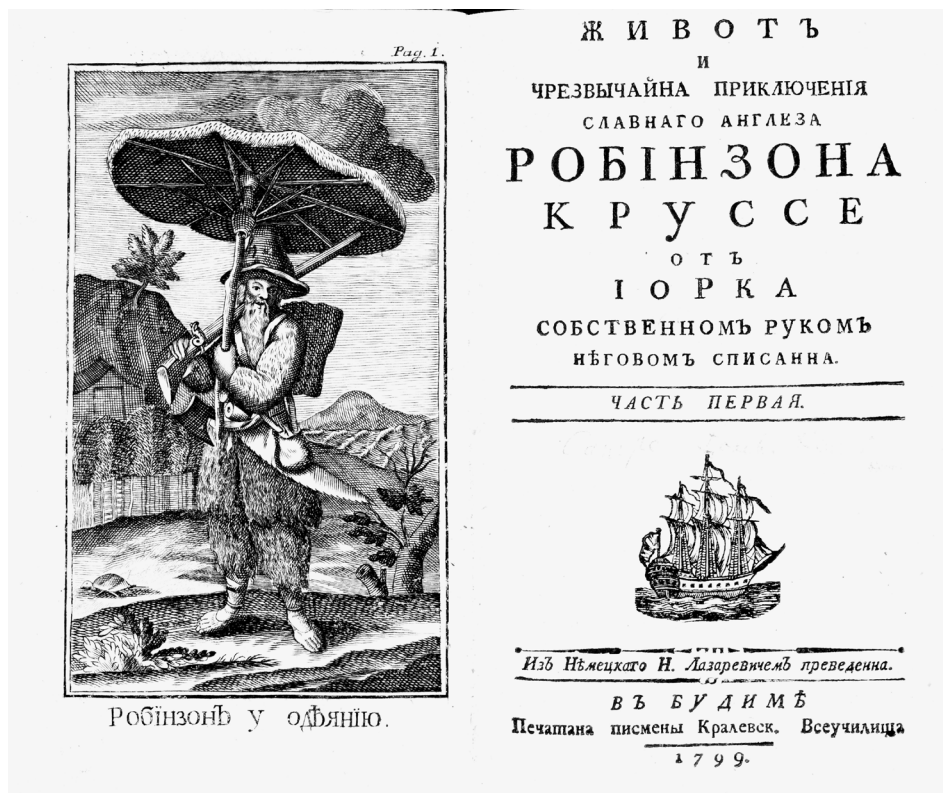
Az említett Petar Asi-Marković kitűnt a Budán élő szerbek közül bibliofilijával. Három, az Egyetemi Nyomdában nyomtatott könyv szerzője, s számos

⁶⁵ WIELAND, Christoph Martin Виландове Симпатіе или Разговори мудрог приятеля са средним душам, превео Теодор Павловић..., У Будиму, печатано у Типографији Кр. свеучилишта пештанског, 1829. A bejegyzést tartalmazó példány jelzete: 237.605, OSZK Törzsgyűjtemény.

⁶⁶ МОМИРОВИЋ, Петар, *Стари српски записи и натписи из Војводине, 3.*, Нови Сад, Матица српска, Покрајински завод за заштиту споменика културе Војводине, 1996. Кат. 5524. Közönmő Raško Ramadanskinak, hogy rendelkezésemre bocsátotta a síremlékről készült fényképfelvételeit.

⁶⁷ МИЛИСАВАЦ, Живан, *Из историје Матице српске – Председници Матице српске – Стеван Брановачки = Рад Матице српске*, 4(1972), 84–85.

szerb könyv – például a *Robinson Crusoe* 1799-es budai kiadásának – mecénása is volt.⁶⁸ (5. ábra)

5. ábra. A *Robinson Crusoe* 1799-es budai szerb kiadása (OSZK Törzsgyűjtemény, 33.621/1)

Dositej Obradovićnak is elküldte *Stematografija* című művének egy példányát, amit a szerb felvilágosodás legnagyobbja *Etika* című munkájával viszonzott.⁶⁹ Ezenkívül a Matica srpska egyik első tagja és a tabáni szerb székesegyház donátora is volt.⁷⁰ Jovan Vitković budai paphoz hasonlóan patronálta a szegényebb,

⁶⁸ DEFOE, Daniel, *Животъ и чрезвычайна приключенія славнаго англеза Робинзона Круссе отъ Іорка собственномъ рукою нѣговомъ списанна, часть 1., изъ нѣмецкаго Н. Лазаревичемъ преведенна*, Въ БудимѢ, печатана писмены Кралевск. всеучилища, 1799.

⁶⁹ ОБРАДОВИЋ, Доситеј, *Сабрана дела, 1811–1961, 3.*, За штампу приредило... Боривоје МАРИНКОВИЋ, Београд, Просвета, 1961, 272, 468–469, 524.

⁷⁰ A székesegyház 1850. évre vonatkozó inventáriumából derül ki, hogy valamikor korábban Asi-Marković egy nagy keresztet adományozott a templomnak (SZOEL, Budai székesegyház inventárium az 1850. évre).

illetve kezdő szerb írókat is, például Jovan Sterija Popovićot, a szerb drámaírási úttörőjét vagy Joakim Vujićot, akivel komaságban is állt. Asi-Marković már 1802-ben felvetette a karlócai érseknek egy szerb könyvkereskedés megalapításának ötletét Budán vagy Újvidéken, majd 1816-ban szerb tankönyvek terjesztésére szakosodott intézményt tervezett létrehozni, ám mindkét alkalommal a főpásztor ellenállásába ütközött. 1818-ban a városi magisztrátushoz folyamodott azzal a kéréssel, hogy „az illír nációnak” részére könyvkereskedést („National-Buch Handel”) nyitna Pesten, de akkor sem járt sikerrel.⁷¹ 1814-ben az iskolai alapnak adományozott kétezer forintot, de a Magyar Nemzeti Múzeum gyűjteményébe is ajánlódott tárgyakat. Budai otthonában jelentős könyvtárat gyűjtött össze, s 1833-ban Miloš Obrenović Szerb Fejedelemsége részére is küldött Georgije Knežević révén nyolcszáz kötetet.⁷² A szerb könyvek terjesztését biztosító, egy-két hétig tartó pesti vásárok az író-olvasó közönség, a szerb intellektuális elit számára is találkozóhelyül szolgáltak.⁷³ Vuk Karadžić levelezéséből tudjuk, hogy maga is megfordult a pesti vásárokon, sőt szerb antikvát (srbulját) is sikerült itt beszereznie. Joakim Vujić saját műveit próbálta értékesíteni a vásárokon.⁷⁴ Az Egyetemi Nyomda azon kiadványaihoz, amelyek külső megrendelő, tehát nem a nyomda költségén jelentek meg, előfizetői jegyzéket mellékeltek a megjelenést támogató személyek névsorával.⁷⁵ A prenumeránsok kedvezményes áron jutottak a könyvekhez, s a nevük is ott díszelgphetett a könyvek végén, illetve ritkán az elején található, általában a terjesztéssel megbízott személyek lakhelye szerint városenként tagolt jegyzékben.⁷⁶ A prenumeránsok neve mellett rendszerint társadalmi rangjuk, foglalkozásuk is szerepelt, így e jegyzékek értékes forrásai a könyvkultúra kutatóinak. Minthogy az ilyen magánkiadásban megjelent, de a budai Egyetemi Nyomda sajtóján nyomtatott szerb könyvek alapvetően szépirodalmi művek voltak, olvasóközönségük leginkább a polgári középrétegből került ki, amely közérthető nyelven írt, érdekes, érzelmes olvasmányokra vágyott. Jovan Subotić 1842-ben a *Serbskij letopis* egyik számának előszavában nehezményezi, hogy a Szerb Matica évkönyvének előfizetői között a papi és a tanult réteg alig képviselteti magát.⁷⁷

A híres emberek életrajzát „Blanchard és Schiller nyomán szabad fordításban”, Eftimije Ivanović karlócai pap által kiegészítve közreadó, *Novij Plutark* (Új Plutarkhosz) című szerb gyűjtemény első részére 1809-ben azonban számos pap

⁷¹ ОБРАДОВИЋ 1961, 3, 469.

⁷² Asi-Marković bibliofil kezdeményezéseiről, valamint írói munkásságáról bővebben ld. Дурковић-Јакшић, Љубомир, *Петра Аси-Марковића помагање српске књиже и настојања да отвори српску књижевну = Историјски часопис*, 20(1973), 193–200.

⁷³ A szerb előfizetők kérdésével és az olvasóközönség összetételével részletesebben foglalkozik Póth István, *Univerzitetaska štamparija i čitaoci srpske beletristike u prvoj polovini 19. veka = Typographia Universitatis Hungaricae Budae, 1777–1848*, publ. Péter Király, Bp., Akadémiai, 1983, 369–376, 370–371.

⁷⁴ Póth 1983, i. m. 371.

⁷⁵ Király 2003, i. m. 65.

⁷⁶ Póth 1983, i. m. 372.

⁷⁷ Uo., 370.

is előfizetett, akit egyházmegyénként, a világi prenumeránsoktól elkülönítve sorol fel az előfizetői jegyzék.⁷⁸ A budai egyházmegye itt szereplő öt papja között Jovan Vitković még budai adminisztrátor mivoltában van feltüntetve három szentendrei és egy nagyszombati társa mellett. A pesti előfizetők között egyébként testvére, Vitkovics Mihály „fiskál”, Jovan Muskatirović pesti tanácsnok, valamint Diakonovics-Loga Konstantin „vlach tanító és a Királyi Nyomda ezen nyelvű könyveinek korrekтора” is szerepel.

Vitkovics János, aki négy évtizeden át volt a tabáni szerbek papja, nemcsak cenzorként, hanem – amint arra már fentebb is láttunk példákat – előfizetőként is fel van tüntetve számos szerb, valamint magyar nyelvű kiadványban. „Vitkovics János assessora a Budai nemegyesült görög püspöki-széknék ’s budai plebánus” Dayka Gábor verseit velinre nyomtatva rendelte meg 1813-ban.⁷⁹ 1818-ban Dositej Obradović *Mezimac* (Dositej Obradović úr utolsó szülötte), majd 1826-ban *Hristoitia* című művére is feliratkozott.⁸⁰ 1822-ben előfizetett Napóleon önéletírására, amely Georgije Magarašević szlavenoszerb fordításában látott Budán napvilágot.⁸¹ Milovan Vidaković (1770–1841) *Kassia* című, antik tematikájú regényét fia, Nikola számára rendelte meg 1827-ben.⁸² A könyvre az előfizetéseket Budán Toma Pantazić kereskedő gyűjtötte, s a tabáni papon és helyi hívein kívül a Vitkovicsok régi családi ismerőse, Gerasim Zelić (1752–1828) archimandrita is támogatta megjelenését, aki a dalmáciai szerbek jelentős egyházi vezetője volt, de ekkor Budán kényszerült megtelepedni. Zelić Budán jelentette meg önéletírását, majd 1825-ben szintén az Egyetemi Nyomdában végrendeletét is. A *Kassia*ra egyébként Pesten Vitkovics Mihály, Josif Milovuk, az első pesti szerb könyvkereskedés tulajdonosa és Nedoklánszky Pál, az Egyetemi Nyomda későbbi cenzor-revizora is előfizetett. A könyv szerzője, Vidaković szentimentalista regényeivel a következő évtizedek legolvasottabb írója lett, s a visszaemlékezések szerint még pesti szárnybontogatása idején gyakran

⁷⁸ ИВАНОВИЋ, Јевтимије, Новый Плутарх или Краткое описаніе славнѣйши людій свію народа отъ древнѣйши времена до данась по Бланшару и Шіллеру свободно преведень, и новыми біографіями умножень Евѳуміемъ Ивановичемъ..., 1. часть, Въ Будимѣ, писмены Кралѣвскаго унгарскаго універсітета, лѣта 1809.

⁷⁹ DAYKA Gábor, *Újhelyi Dayka Gábor ’versei*, Öszveszedte ’s kiadta barátja Kazinczy Ferenz, Pesten, Trattner Mátyásnál, 1813.

⁸⁰ ОБРАДОВИЋ, Доситеј, *Мезимацъ Г. Досіоеа Обрадовича, 2. часть: Собранія разныхъ нравоучительныхъ вещей въ пользу и увеселеніе*. По подлинному рукопису Павломъ Соларичемъ изданъ, У Будиму, изъ Печатнѣ кралѣв. мадѣар. свеучилища, 1818.

⁸¹ *Нове историческе паметидостойности живота Наполеона Бонапарте као што и е онъ самъ своеручно написао или другима диктирао и као што се у нѣговомъ кабинету у Св. Єлени ноћу између 4. и 5. мая 1821. нашле и затекле, преведено съ нѣмачкогъ єзика*, У Будиму, писмени Кр. унверзитета пештанскогъ, 1822.

⁸² ВИДАКОВИЋ, Милован, *Кассія царица, или Травезиранъ Октавіанъ, сочиненъ Милованомъ Видаковичемъ профѣссоромъ*, У Будиму, писмены Крал. всеучилища пештанскогъ, 1827.

kosztolt Vitkovics pap-cenzor házában.⁸³ Érdekes adalék, hogy Vidaković nevét – nyilván még a szegedi piaristáknál töltött tanulóévei alatt – beleírta a szintén Budán megjelent, *Serbskij sekretar* (Szerb titkár) című levelezési segédkönyv egyik, ma az OSZK gyűjteményében található példányába, amely egyúttal a rendház könyvtárának bélyegzőjét is tartalmazza.⁸⁴ A magyar nyelvű könyvek között Vitkovics János neve megtalálható még Schams Ferenc Buda-könyvének és Szigligeti Ede színműveinek prenumeránsi jegyzékében is.⁸⁵ A tabáni pap 1843-ban a németből szerbre átültetett és a budai püspök áldásával megjelentetett bibliai olvasmányok, a *Bibličeska povjest* (Bibliai elbeszélés) előfizetője is volt, amelyre Budán Aleksander Vesković gyűjtötte a prenumeránsokat. A könyvből rendelt magának Jovan Knežević tabáni bíró, valamint tíz példányt Dimitrije Popović tanító is. A korra jellemző, hogy az előfizetők között viszonylag kis számban találunk nőket. A tabáni cenzor-pap felesége, Alka Vitković (?–1861) neve a Dimitrije Davidović kiadásában, 1815-től Bécsben megjelenő almanach, a *Zabavnik* előfizetői között tűnik fel 1818-ban, amikor az kivételesen Budán látott napvilágot.⁸⁶

A fentebb előfizetőként említett Josif Milovuk (1787–1850) az Egyetemi Nyomdában nyomtatta ki *Knjigoimenik* című árazott könyvjegyzékét is 1833-ban, amelyben nemcsak a saját költségén megjelentetett és Budán, az Egyetemi Nyomdában nyomtatott, hanem több, Velencében, Bécsben és Lipcsében kiadott szerb kiadvány, illetve térkép, metszet s néhány – szerb vonatkozásokkal bíró – horvát, német és lengyel nyelvű nyomtatvány is megtalálható volt.⁸⁷ Milovuk jegyzéke azért is érdekes, mert az egykori pesti Rózsa téren található saját kereskedésében árusított (94 tétel), illetve a Maticánál kapható könyvek (15 tétel) után külön fejezetben sorolja fel a Budán, az Egyetemi Nyomdánál „kötés nélkül” megvásárolható szerb könyveket (45 cím, főleg egyházi könyv és „hasznos” irodalom), valamint „iskolai könyveket” (tankönyvek és tanítási segédletek) is. Végül a *Knjigoimenik* függelékében azon könyveket veszi sorra, amelyek még megjelenés előtt voltak 1833-ban.

Itt találjuk egyebek mellett Berics János (Jovan Berić-Popović, 1786–1845) „rác diákoknak” szánt magyar tankönyvét.⁸⁸ (6. ábra)

⁸³ ВИТКОВИЋ, Гаврило, *Биографија Јована Витковића = Летопис Матице српске*, 158(1889) 2, 30–58, 37.

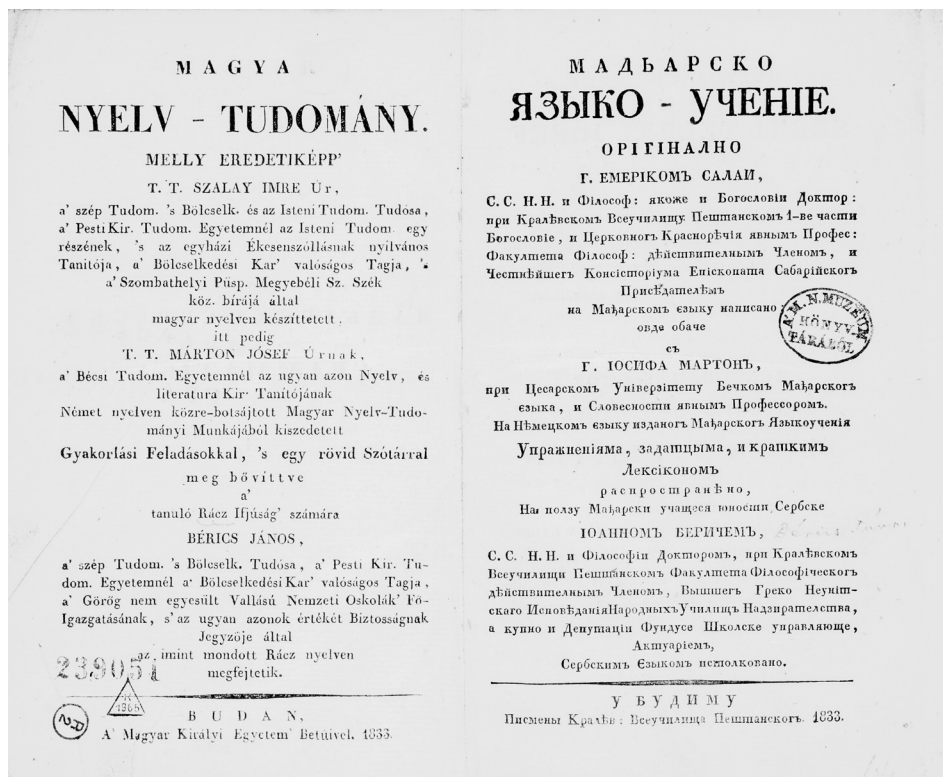
⁸⁴ OSZK Törzsgyűjtemény, 808.805.

⁸⁵ SCHAMS, Franz, *Vollständige Beschreibung der königl. freyen Haupt Stadt Ofen in Ungern*. Ofen, Druck Univ., MDCCCXXII [1822], 32; SZIGLIGETI Ede, *Szigligeti eredeti színművei*, Pesten, Fűskúti Landerer Lajosnál, 1839.

⁸⁶ *Забавникъ за годину 1818, Димитриѣмъ Давидовићемъ, учредникомъ Новина сербски, сочинѣнъ, У Будиму, [Димитрије Давидовић], 1817.*

⁸⁷ МИЛОВУК, Јосиф, *Јосифа Миловука Књигоиѣменик, У Будиму, писмени Крал, всеучилищча пештанског, 1833.*

⁸⁸ SZALAY Imre, *Magyar nyelv-tudomány, mely eredetikepp Szalay Imre... által magyar nyelven készítettett... itt pedig... gyakorlási feladásokkal, s egy rövid szótárral meg bővítette... Bérics János... által rácъ nyelven megfejtetik*, Budán, a Magyar Királyi Egyetem' betűivel, 1833. Szerb

6. ábra. Szalay Imre Magyar nyelv-tudománya, melyet a „rác ifjúság” számára Berics János adaptált (OSZK Törzsgyűjtemény, 239.051)

A könyv valójában Szalay Imre nyelvtanának átültetése volt a „rác ifjúság” számára, amelyet fordítója, Berics a magyar tudományosság fő előmozdítóinak, Széchenyi István és Teleki József grófoknak ajánlott. Platon Atanacković budai püspök gyermekkori barátja, a bölcséletet és Pozsonyban jogot végzett, majd a birodalom ortodox iskolaügyében vezető tisztségeket betöltő Berics egyébként verseket is írt, a szerb helyesírás kérdéséhez is hozzászólt, és korának minden jelentős szerb értelmiségi írójával jó viszonyt ápolt. Vuk Karadžić egy időben azt tartotta róla, hogy „Magyarországon nincsen még egy szerb, aki így gondolkodna nyelvről és iroda-

nyelvű párhuzamos címe: *Мађарско јазыко-учение, оригинално г. Емерикомъ Салаи... на мађарскомъ језыку написано, овде обаче сь г. Јосифа Мартонь... на нѣмецкомъ језыку изданогъ Мађарскогъ јазыкоученія упражненіяма, задатцыма, и краткимъ лексікономъ распространѣно, на полу мађарски учащесе юности сербске Јоанномъ Беричемъ... сербскимъ језыкомъ истолковано, У Будиму, писмены Краљѣв. всеучилища пештанскогъ, 1833.*

lomról”.⁸⁹ Emellett a tabáni szerbségnek is fontos alakja, Vitkovics János parókus-cenzor egyik legjobb barátja és buzgó híve is volt. Szerzőként olyan, alapvetően külföldi minták alapján készült, vallásos elbeszéléseket jegyzett, amelyeknél – amint azt előszavukban ki is emeli – a szerb gyerekek tanítását tartotta leginkább szembe előtt. Az általa írt, az Istenszülő Szűz Mária életét bemutató könyvecske előfizetői között nemcsak maga a tabáni lelkész-barát, hanem a pest-budai szerb értelmiségiek java (Petar Asi-Marković, Nedoklánszky Pál), a tabáni székesegyház kurátorai s több helyi szerb kereskedő is megtalálható.⁹⁰ Ezért is meglepő, hogy Berics hasonló műfajú, Jézus életéről szóló munkájának második kiadásához viszont 1831-ben azt kérte az Egyetemi Nyomdától, hogy a könyv nyomdaköltségét csak a pesti József-napi vásár után egyenlíthesse ki, hátha a vásáron az előfizetőktől befolyik rá a szükséges pénz.⁹¹ A budai szerbek könyvkultúrája kapcsán meg kell említeni Vasilije Subotić (Szubotics/Subotics Vazul, ?–?) könyvkötőt és -kereskedőt is, aki 1814 és 1830 között a tabáni Szarvas-házban mutatható ki mint adófizető.⁹² Subotićot azonban már ezelőtt is szívesen foglalkoztatta egyházi könyveinek reparálására a budai szerb egyházközség, de a szentendrei templomok is. A tabáni székesegyház iratanyagában több számla is fennmaradt tőle szerkönyvek, anyakönyvek kötetéséért az 1805–1817 közötti időszakból.⁹³ 1828-ban a népszámláláskor háztartásában felesége mellett egy szolgát – talán inasát vagy segédjét – és egy cseléd-lányt írtak össze.⁹⁴ Érdekes, hogy Subotić mellett 1826-ban „Grig. Bozarović könyvkötősegédet” is a *Hristoitia* budai előfizetői között találjuk.⁹⁵ Ő azonos lehet Gligorije Vozarović (1790–1848) könyvkötővel, aki Vuk Karadžić patronáltjaként Bécsben, Jakob Herrmann mellett tanulta ki 1824 és 1826 között a mesterséget, majd 1827-ben tanácsára Szerbiába települt.⁹⁶ Vozarović lett az önállósodó Szerb Fejedelemségben az első könyvkiadó, s 1832-ben ő nyitotta Szerbiában, Belgrádban az első könyvkereskedést.

⁸⁹ Bericsről részletesebben ír МИЛИСАВАЦ, Живан, *Историја Матуце српске, I., 1826–1864*, Нови Сад, Матица српска, 1986, 108–138. Vö. KIRÁLY 2003, i. m. 307. Később Karadžić és Berics eltávolodtak egymástól: Berics 1820-ban Budán megjelent világtörténetét (*Svemirna istorija*) Karadžić már bírálta régies, egyházi szlávós szóhasználatáért és betűtípusáért (KIRÁLY 2003, i. m. 302).

⁹⁰ БЕРИЋ, Јован, *Житије пресвяте, пречисте, преблагословенне, славне владычице наше Богородице и присно-дѣве Маріе, списано Јоанномъ младшимъ Беричемъ...*, У Будиму, писмени Краљ. всеучилища пештанскога, 1835.

⁹¹ KIRÁLY 2003, i. m. 69. БЕРИЋ, Јован, *Житије господина и спаса нашегo Исуса Христа, написано у Бечу 1811 и саде другий путъ издано 1831. Јоанномъ Беричемъ...*, У Будиму, писмени Краљвскога всеучилища пештанскогъ, [1813].

⁹² SZENTESI 2008, i. m. 77; SZENTESI 2019, i. m. 2019, 267.

⁹³ SZOEL, Budai egyházközség iratai, 1805. jan. 29. (*Molitvoslov* felújításáról); 1806. nov. 11. (bársonyba kötött és aranyozott liturgikonért, illetve bőrkötésekért).

⁹⁴ SZENTESI 2019, i. m. 267.

⁹⁵ Felvetődik, hogy esetleg Subotić mellett dolgozhatott rövid ideig ebben az évben.

⁹⁶ Vozarovićról bővebben ПОДОЉСКИ, Михаило, Г. *Возаровић, први београдски књиговезац и књигопродавац = Гласник Историјског друштва у Новом Саду*, 5(1932), 24–38.

Subotić szintén nemcsak könyvkötéssel, hanem könyvek, köztük az Egyetemi Nyomda termékeinek terjesztésével is foglalkozott. Dositej Obradović *Hristoitia* című műve – amely Josif Milovuk és Gavriilo Bozítovac pesti kereskedők költségén jelent meg Budán 1826-ban – borítója belső oldalán azt adja hírül, hogy a könyvet „Budán Vas. Subotić könyvkötő- és kereskedőnél”, Pesten pedig Uroš Andreić korrektornál és a kiadónál – azaz nyilván Milovuk könyvkereskedésében – lehet beszerezni. Subotićtól 1812-ben tizenhárom tankönyvet vásárolt Konstantin Stojanović tabáni tanító ötven forint értékben.⁹⁷ Subotić budai előfizetőként 1828-ban támogatta Vuk Karadžić Miloš fejedelemről szóló könyvét, de pesti könyvkereskedő-konkurensé, Milovuk kiadványa, a *Sveslavije* második kötetének megjelenését is.⁹⁸

Ahogy láttuk, az Egyetemi Nyomda cirill betűs termékeiben található előfizetői jegyzékek nemcsak a tabáni szerbokról és társadalmi viszonyaikról, hanem az időszakosan itt tartózkodó személyekről is számtalan adalékkal szolgálnak. Atanasije Stojković *Fizikájának* első kötete a magyarországi szerb művészet története szempontjából is tartalmaz egy érdekes adatot: budai előfizetői között találjuk ugyanis Pavel Đurković (Gyurkovics Pál, 1772–1830 körül) festő nevét, aki későbbi művészi pályafutása során a szerb klasszicizmus vezető alakja lett.⁹⁹ Az adat megerősíti, hogy a bajai születésű, első ikonosztázait Pomázon és Dunaföldváron megalkotó művész 1800–1801-ben Budán élhetett. Ez egybevág azzal, hogy Đurković egy helyen József nádor fiatalon elhunyt felesége, Alekszandra Pavlovna udvari festőjének vallotta magát, hiszen az orosz cárkisasszony 1800. február 1. és 1801. március 16. között élt Budán.¹⁰⁰

Külön kutatást érdemel Dimitrije Arsenijević kántor-scriptor tevékenysége, amely a Tabánhoz is kötődik. A budai egyházközség iratanyagában több számla is tanúskodik 1806-ból arról, hogy az egyébként magát kántorként szignáló Arsenijević rendszeresen „restaurált”, javított és kiegészített régi templomi könyveket a tabániak számára.¹⁰¹ Igényes kivitelű kéziratos betoldásai még a pomázi szerb egyházközség szerkönyveiben is előkerültek.

Végezetül érdemes kitérni arra is, hogy a budai szerbek saját közösségi céljaikra is rendeltek kiadványokat az Egyetemi Nyomdától. Ezek egy csoportja az oktatáshoz, az iskolához köthető.

A szláv ajkú, „nem egyesült görög rítusú” tanulóifjúság részére az osztrák tanügyi reform szellemében már a bécsi Kurzböck-nyomda megkezdte a cirill ábécés könyvek, szép- és helyesíráskönyvek, katekizmusok és más tankönyvek termelését, amelyet az Egyetemi Nyomda méltóképpen folytatott. Ahogy a liturgikus

⁹⁷ SZOEL, Budai egyházközség iratai, 1812. nov. 8.

⁹⁸ Поповић, Јефта, Свеславије или Повјесница добродјетелни и сјајни Србаља. Св. 2. [Кнез Лазар Цар српски], У Пешти, издаје Јосиф Миловук, [1831].

⁹⁹ A festő a *Fizika* 2. kötetére, amely 1802-ben jelent meg, már nem fizetett elő.

¹⁰⁰ Тодић, Бранислав, *Српски сликари од XIV до XVIII века*. 2. Петроварадин, Покрајински завод за заштиту споменика културе, Нови Сад, Платонеум, 2013, 81.

¹⁰¹ SZOEL, Budai egyházközség iratai 1805–1820.

könyvek esetében, az iskolai könyveknél is elsődleges szempont volt a hatalom részéről a kiadványok importálásának kiküszöbölése az Orosz Birodalomból.

E korszaknak a tabáni szerbekhez kötődő emléke 1796-ból a budai szerb iskola vizsgaértésítője, amelyet Emanuil Grujić budai „kereskedő és polgár” költségén nyomtatott ki az Egyetemi Nyomda.¹⁰² Ebből a tanulók névsora mellett kiderül az is, hogy mely tárgyakat tanították az egyes osztályokban egyházi szláv, német, magyar és latin nyelven. Ahogy a karlócai érsekség, illetve a szláv ortodoxia iskoláiban általában, úgy Budán is az egyházi szláv ábécé (*Bukvar*), a zsoltároskönyv (*Psaltir*), illetve a horologion (*Časoslov*) szolgált az olvasás-írás tankönyveként. A magyar nyelven való olvasás csak a legfelső, grammatista osztályban volt elvárás. Ebben az évben Mojsej Popović tanító mellett Budán a hittant a helyi pap-adminisztrátor, Manuil Malešević tanította minden osztálynak heti két és fél órában, illetve a vasárnapi liturgiák előtt másfél órában.

Közvetve a budai szerbséghez köthetjük azon nyomtatványokat is, amelyek Dionisije Popović, az első ténylegesen Budán is rezideáló budai püspök megrendelésére, illetve jóváhagyásával láttak napvilágot az Egyetemi Nyomdában.¹⁰³ Ezek egy része nyilvánvalóan kapcsolódott a tudós főpap által 1820-ban a Tabánban alapított, de csak egy évtizedig működő budai „klerikális iskola”, korabeli közkeletű nevén a „halászapnevelde” (szerbül *Ribarska bogoslovija*, illetve a latin nyelvű forrásokban *Schola Piscatoris/Fischerianarum*) működéséhez is, hiszen a papképzést szolgáló ortodox teológiai művek szlavenoszerb nyelvű fordításairól, kivonatairól van szó.¹⁰⁴ E fordítások születésében a cenzor-pap Vitkovics Jánosnak is szerepe lehetett, bár szerzőségük körül máig elég sok a nyitott kérdés.¹⁰⁵ Közülük a *Sokrovište hristianskoe* (Keresztény kincs) című, 1824-ben megjelent liturgia- és szentségtani kézikönyv azért is érdekes számunkra, mert a budai kiadás előszava fontosnak tartotta kiemelni, hogy a fordítás a Budai Szerb Ortodox Egyházmegye központjában készült, amely a „nyomda közelében” található.¹⁰⁶

¹⁰² *Извъщеніе явнаго испытана въ Славено-сербскомъ народномъ училищи будимскомъ... 1796. торжественнаго...*, Въ Будимѣ, писмены Славено-сербскіа печатни Кралевскаго всеучилища, [1796]; *XVIII. századi érdemsorozatok*, összeáll. Dörnyei Sándor, V. Ecsedy Judit, Pavercsik Pona = *A magyarországi iskolai értesítők bibliográfiája*, szerk. Lécés Károly, Bp., Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum, 1989 (A Magyar Neveléstörténet Forrásai, 3), 16.

¹⁰³ A Dionisije püspök által lefordított és Budán kinyomtatott művekről korábban Király Péter is írt: КИРАЙ, Петер, *Истинная повесть о Куріллѣ и Мефодіи*. София, Дринов–Пенсофт, 2001. A nyomtatványok viszonyáról Vitkovics János személyéhez, a korábbi irodalommal: GOLUB 2019, i. m. 291–295.

¹⁰⁴ A papneveldeiről bővebben СТЕФАНОВИЋ, Димитрије Е., *Казивања о богословији у Будиму из треће деценије XIX века = Српски календар за просту 1998. годину*, Будимпешта, Демократски савез Јужних Словена у Мађарској, 1997, 125–130.

¹⁰⁵ A különböző vélekedések újabb összefoglalása a korábbi irodalommal: GOLUB 2019, i. m. 292–294.

¹⁰⁶ ВULGARIS, Николаос, *Сокровище христіанское то есть Толкованіе святихъ таинъ, святогъ храма, сосудовъ церковныхъ и божественне и священне літургіе, [составлено от господина Николаа Булгара]*, Въ Будинѣ градѣ, писмены Кралевскаго всеучилища пештанскаго,

A budai szerbek részére alkalmi nyomtatványok is készültek az Egyetemi Nyomdában. Műfaji sokféleségük érzékeltetésére kiemelhetjük Petar Vitković (Vitkovics Péter, 1754–1808), a cenzor Jovan édesapja és budai parókus előde által írt gyászbeszédet, amelyet a szerb eredetű orosz tábornok, Simeon Zorič édesanyja felett a tabáni székesegyházban mondott 1805-ben.¹⁰⁷ 1844-ben nyomták ki három nyelven – szerbül, románul és görögül – Platon Atanacković (1788–1867) püspök felhívását az adakozásra a budai szerb püspöki palota építésére.¹⁰⁸ Két év múlva jelent meg hasonló céllal a főpap tollából a budai püspökség központjainak történetét bemutató könyvecske.¹⁰⁹

A nemzeti könyvtárunkban fellelhető szerb nyomtatványok közelebbi vizsgálata nemcsak a Pesti Egyetemi Nyomda cirill sajtójának 1796 és 1850 közötti történetéhez, hanem a Budán élő szerb közösség művelődéstörténeti helyének meghatározásához is újabb adalékokkal tudott szolgálni. A nagy múltú hazai szlavisztika képviselői már nemegyszer rámutattak a budai Várban működő Egyetemi Nyomda korszakalkotó jelentőségére a szerb irodalmi nyelv és a nemzeti irodalom fejlődésének tekintetében. A fentiekben ismertetett adatok azt a szintén közismert tényt is alátámasztják, hogy a Tabán területén megtelepedett szerbség – annak prominens képviselői révén – markáns szerepet játszott a szerb művelődéstörténet Pest-Budához köthető, 19. századi fejezetében.

1824. E nyomtatványcsoportba sorolható még: *Оучение христiанское кое содержавя наинужданiе членове православне въре наше... съ греческаго преведено отъ једногъ Родољубца*. Въ Будимѣ градѣ, писмены Кралевскаго всеучилища оунгарскаго, 1823; *ΓΩΑΝΝΗΣ ΔΑΜΑΣΚΕΝΟΣ, Книга сіа преподобнаго отца нашегѡ Іоанна Дамаскина Дѣла Філософiческа, Источникъ знанiа и изложеніе православныхъ вѣры обстоителное или Богословіа, повелѣніемъ... Діонусiа отъ Поповичъ, православнаго епископа будимскаго... преведеса изъ греческаго и латiнскаго языка на сербскiй языкъ*, Въ Будимѣ градѣ, [s. n.], 1827; *Охридски, Теофилакт, Истинная повѣсть о Курiллѣ и Мефодiи*, Въ Будинѣ градѣ, писмены Кралевскаго всеучилища пештанскаго, 1823.

¹⁰⁷ *ВІТКОВІС, Петар, Слово надгробное блаженочившей старицы госпожи Стефанiди Зоричъ пресловутыхъ двухъ генераловъ россiйскихъ матери при ея погребенiи во храмѣ Сошествiя святаго Духа, реченное Петромъ Витковичъ парохомъ будимскимъ..., иждивенiемъ... Живка Мартиновичъ и... .. Марiи отъ Радубицки...*, Въ Будинѣ градѣ, писмены Кралевскаго всеучилища венгерскаго, 1806.

¹⁰⁸ *АТАНАЦКОВИЧ, Платон, Программъ ради зиданя резиденцие Епископата будимскаго..., Платонъ Атанацковичъ епископъ будимскiй...*, [Buda], [Еgyetemi Nyomda], 1844.

¹⁰⁹ *АТАНАЦКОВИЧ, Платон, Повѣсть резиденцие Епископата будимскаго а отъ части и овога самогъ, написао и издао епископъ будимскiй Платон*, У Будиму, писмены Кр. свеучилища пештанскогъ, 1846.

Golub, Xénia

Сербы в Буде и Университетская типография – Приложения к книжной культуре одной былой общины

Сербское население района города Буды „Табан“, также называемого по данной общине Рацкий город (Рацварош), переживало свой расцвет в 18-ом веке и первой половине 19-ого века. После разрушения сербского православного храма в Буде зимой 1949–1950 годов пострадали не только кафедральный собор Будапештской епархии Сербской православной церкви, но и организовавшаяся вокруг него сербская община, проживавшая здесь не меньше трехсот лет. Кроме сохранившихся предметов разрушенного храма память о былой табанской общине сербов хранят – посредственным или непосредственным образом – и сербские кириллические продукты Университетской типографии в Буде. Поскольку кириллическая деятельность данной типографии играла решающую роль в истории будапештских сербов, а также и в сербской культуре в общей сложности между 1796 и 1850 годами, именно это период, из которого в типографических продуктах данной печати и в архивных документах, относящихся к ним содержатся ценные сведения о сербах в Буде. В предлагаемом сообщении на материале документов, хранящихся в Венгерской национальной библиотеке им. Сечени рассматриваются вопросы, как сербы в Буде, в том числе и сербская интеллигенция, проживающая некоторое время в городе, принимали участие в работе Университетской типографии, какие печатные продукты они поддерживали как пренумеранты или заказывали для себя. На основе данных книг предоставляется возможность сделать определенные выводы не только о книжной культуре, об ориентации в области просвещения, но и об общественных ролях, об экономической силе, о формировании национального идентитета рассматриваемой общины.

Keywords: 19th century, Cyrillic bookprinting, Serbian Orthodox Church, Buda, Pest University Press, Serbian minority in Hungary, National Széchényi Library.